

Werner Krauss

Dějiny literatury jako historická instance

(Literaturgeschichte als geschichtlicher Auftrag, 1950)

V úvodní kap. Krize vědy (19–23) autor konstatuje metodologické selhání současné duchovně orientované literární vědy v Německu, jež přiznávají i renomovaní badatelé jako → Leo Spitzer či Ernst Robert Curtius. Odpor vůči „strašáku historismu“ vede u většiny literárních vědců k tomu, že ignorují podstatný problém a samo jádro literární historie: dějinný rozměr literatury. Tím se německá literární věda odlišila např. od vědy i kritiky ve Francii, kde se stále udržovalo povědomí tradice a historické legitimacy literatury.

V následujících kap. je nastíněn vývoj německé literární vědy v 19. století. Na jejím počátku stojí dílo Georga Gottfrieda Gervina pojímající literární dějiny jako vývoj k humanitě a svobodě; teorie je v něm zasazena do kontextu historické a politické praxe. Posláním umění je především jeho sociální působení; Gervinus akcentoval dějinnost jako hlubinný rozměr literárního procesu (24–28). Naproti tomu pozitivismus se svým ideálem induktivního, nezaujatého pozorování a svým abstraktním scientismem postupně stále více vzdaloval konkrétní životní a společenské praxi (32–34). Zatímco však pozitivismus ve Francii díky Augustu Comtovi analyzoval v literatuře i sociologické komponenty, německá věda v tomto směru zaostala — v Německu panovala tradiční nedůvěra k sociologii, což souvisí s nerozvinutou sociální strukturou společnosti ještě v druhé polovině 19. století. Je příznačné, že pozoruhodné pokusy Franze Mehringa o aplikaci marxistické sociologie na literaturu odborná veřejnost přešla přezíravým mlčením. Tehdejší materialismus se ovšem pomíjením dialektiky zbavoval své nejsilnější zbraně. Idolem konce století se stal Friedrich Nietzsche, který radikálně negoval neživotný pozitivistický historismus ve jménu původní individuální tvorby. Nietzsche přitom položil rovnítko mezi

Studie německého literárního vědce, která kriticky analyzuje metody literární historie, především německé duchovně, a postuluje historicitu jako základní předpoklad přístupu k literatuře.

socialismus, demokracii jako vládu průměru a byrokratickou mašinerii. Aristokratismus a zdůraznění individuálních hodnot — podmíněné mj. i reakcí na společenské ovzduší, v němž se dostávala do popředí buržoazie — znamenaly nepřátelskou averzi vůči jakémukoli společenství vůbec. Takový postoj však v praxi vedl, jak ukazuje řada příkladů, k přímé i nepřímé legitimizaci kulturních zájmů vládnoucí třídy. I za jemnými předivými duchovědnými rozborů se tak skrýval masivní sociologismus ve způsobu myšlení.

Duchovědnému směru v literární vědě se věnuje nejrozsáhlejší kap. Duchovědná odpověď a idealistická reakce na pozitivistické odcizení dějin literatury (34–63). Na počátku obratu od exaktní přírodovědecké metody směrem k subjektu, „duchu“ a posléze k nadčasovému básnictví stál především Wilhelm Dilthey (40n). Vycházejí z priority života, člověkem prožívaného žití před mimo-lidskými přírodními zákonitostmi, učinil středem pozornosti básníkův „prožitok“ (*Erlebnis*), jenž se objektivizuje v „rozumění“ (*Verstehen*). I když Dilthey zdůraznil, že vědění o člověku je vázáno na znalost jeho dějinných manifestací („člověk se nepoznává introspekci, ale v dějinách“), přece nechápal dějiny jako životní a společenskou praxi člověka, ale jako reflex dění, život, jenž se v procesu porozumění stává lidskou skutečností. Ve svém pozdním díle se Dilthey pokusil v průběhu dějin kultury konstruovat tzv. světonázorové typy, v jejichž protikladech, střídání a návratech se odehrává historický vývoj. Tato typologie však v pojetí představitelů duchovědné školy, pokoušejících se založit literární vývoj na obecných dějinách „ducha“ jako společného základu historické epochy, poklesla v pohodlné a historické schéma. „Typy se sjednotily v pojmových analogiích a historický realismus vystřídal normativní požadavek takových naddějinných typových pojmů. Typologie se brzy stala umrtvující preparační deskou dějinného života,“ konstatuje Krauss (48). Nebezpečí takové „typologické maškarády“ se neubránily ani autoritativní studie Friedricha Gundolfa, Oskara Walzela, Rudolfa Ungera či Josefa Nadlera. Jelikož pozitivismus nevypracoval vlastní estetické kategorie a v německém kulturním povědomí žilo povědomí tradice jen sporadicky, otevíral se při absenci konkrétní historicity prostor hodnotovému relativismu. Zatímco historismus 19. století zúžil dějiny na pouhý pohyb, nyní se hypostazuje neproměnnost, trvalé hodnoty, zvl. antické, což ovlivnilo i E. R. Curtia. Novodobé literární dění se vykládá nikoli z historických potřeb a podmínek současnosti, do nichž je zaklíněno, ale jako ozvuk významných tradic.

Pozornost výkladu literárního vývoje, jenž je založen sociologicky, věnuje poslední kap. Sociologická nedorozumění a společenské

sebeuvědomění literárních dějin (63–71). Pojem společnost zůstal v Německu dlouho nevyjasněný a mnohoznačný, při jeho vymezení se nebral v úvahu moment sebereflexe (63–65). To se týkalo jak konzervativní vědy, akcentující „nevědomí“ a operující s vágními pojmy jako národní duch (*Volksgeist*), tak i „masivního sociologického determinismu“ socialistických teoretiků, který vše objasňoval vlivem „společnosti“, jež však sama zůstala neobjasněna.

Literární dění ovšem nelze plně vysvětlit bez jeho sociální funkce, „jazykové umělecké dílo není psáno jen tak do vzduchu [...] ale s ohledem na konkrétního příjemce [...] styl je jeho zákonem — prostřednictvím znalosti stylu může být dešifrováno také adresné určení literatury“ (66). Tak tomu bylo kupř. ve Francii, kde od 12. století literatura zůstávala dlouho rozdělena podle stavů, jimž byla adresována, a tomuto sdělení odpovídaly žánry, styl a jazykové ztvárnění. Rovněž vývoj novodobého evropského románu (68–70) dokumentuje úzké sepětí tohoto žánru s jeho sociální funkcí. Je zřejmé, že literární žánry nelze pojímat jako apriorní kategorie, na druhé straně ovšem, jak ukazuje rozbor materiálu, od nich ani nelze při výkladu literárního procesu odhlížet a proklamovat zrušení hranic mezi jednotlivými žánry a druhy umění vůbec, jak to činil Benedetto Croce. Teprve perspektiva činného životního procesu, jejímž důsledkem je sebeuvědomění vědy jako reálného společenského aktu — postulované Marxem v pařížských fragmentech *Ekonomicko-filozofických rukopisů* z roku 1844 — otevírá možnost překonání antinomii dosavadních koncepcí literárního vývoje, pochopení literatury jako součásti dějinného sebeuskutečňování člověka (70–71).

Studie Dějiny literatury jako historická instance patří k významným projevům německé literární vědy po druhé světové válce, kdy vyvstala potřeba vyrovnat se s přežilými (a v době nacismu i politicky zkompromitovanými) metodami zkoumání, především s dominujícím duchovědným přístupem. Práce vyrůstala z autorových přednášek od konce 40. let na univerzitě v Lipsku, kde tehdy v oborech humanitních věd působilo několik iniciativních, nonkonformně marxisticky orientovaných vědců, vedle Krausse filozof Ernst Bloch, literární vědec Hans Mayer či historik Walter Markov (Markovova studie *Ke krizi moderní historiografie*¹ byla paralelou ke studii Kraussově).

Autor ve své práci vychází z přesvědčení, že problémy literární vědy, zejm. dějin literatury, vyžadují jak novou metodologii oboru, tak — ve smyslu marxovského pojetí dějin, humanizace světa i člověka prostřednictvím práce jako tvůrčí aktivity — metodické sepětí literárněhistorických koncepcí s širším

¹ W. Markov, *Zur Krise der deutschen Geschichtsschreibung, Sinn und Form* 1950, č. 2, s. 109–155.

horizontem společenské a životní praxe. Literární historie tak může najít cestu k opětnému spojení sociálního a estetického aspektu, které byly v době pozitivistického „zvnějšnění“ i duchovnědného „zvnitřnění“ literatury odtrženy. Obdobné základní kritérium uplatnil Krauss i při svých pozdějších metodologických úvahách z 60. let, např. při hodnocení švýcarské a německé tzv. školy interpretace, jež ve srovnání s duchovnědou přinesla větší vědeckou přesnost a blízkost textům, zůstávala však v podstatě stejně ahistorická.²

Kraussův postulát konkrétní historicity literárního procesu vede k tomu, že je odmítnuto pojetí umění jako „sociologického ekvivalentu“, které bylo příznačné pro většinu literární vědy hlásící se k marxismu. Vysvětlovat celkový průběh literárního dění převážujícím vlivem základních ekonomických sil by podle Kraussova soudu nejen zpochybnilo smysl jednotlivého literárního díla, nýbrž i existenci literatury jako takové. Literární dějiny musí — jak názorně dokládají četné autorovy studie věnované španělské a francouzské literatuře³ — poznávat své materiální předpoklady především ve struktuře „literárního okolí“, v konkrétních formách dobového literárního života, v nichž díla vznikají a také působí, v historicky situované tvarové a stylové konstrukci děl. Zde Krauss navazuje na podnětné práce svého učitele → Ericha Auerbacha zkoumající vývoj západoevropských literatur a postupuje do jisté míry paralelně s literárněhistorickými koncepty → Waltera Benjamina a → Luciena Goldmanna. Předjímá tak zvláště výzkumy literární kultury (např. Stefan Žółkiewski, → Pierre Bourdieu), v obecné rovině také směřování nového historismu či kulturálních studií.

Z nutnosti zkoumání literatury jako dějinného faktu plyne i zásadní autorova nedůvěra ke spekulativnímu přístupu, který posuzuje jevy z hlediska předem daných, víceméně neproměnných substancí a vlastní literární díla vykládá jako pouhé projevy abstraktních idejí. To se projevilo hlavně v německé duchovnědné škole, ale z opačné strany rovněž v kanonizaci estetických pravidel minulosti, jak je od 30. let prosazoval → György Lukács a jeho následovníci v pojetí realismu. Estetično sice nevzniká podle lukáčsovske koncepce jako nadčasový fenomén, ale poté, co se „estetická podstata“ plně realizovala v antickém umění, jsou dějiny umění vlastně dějinami boje o osvobození estetického principu, proti němuž každodenní dějinná faktičnost vystupuje spíše jako nepřátelská bariéra, kterou estetično překonává, aby se plně uskutečnilo.⁴

I když ve studii Dějiny literatury jako historická instance zůstala polemická zmínka o Lukáčsovi jen marginální (59), z celkového kontextu Kraussova díla je zřejmá protichůdnost metodologické

2 *Grundprobleme der Literaturwissenschaft*, Reinbek b. Hamburg 1968, s. 91.

3 *Gesammelte Aufsätze zur Literatur und Sprachwissenschaft*, Frankfurt/M. 1949; *Studien zur deutschen und französischen Aufklärung*, Berlin 1963; *Zur Dichtungsgeschichte der romanischen Völker*, Leipzig 1965, rozšíř. vyd. pod názvem *Aufsätze zur Literaturgeschichte*, Leipzig 1968; *Die Aufklärung in Spanien, Portugal und Lateinamerika*, München 1973.

4 Srov. G. Lukács, *Die Eigenart des Ästhetischen*, 2, Neuwied/R. 1963, s. 447.

pozice: zatímco lukácsovská estetika rozpracovávala obecné estetické problémy a literární dějiny jí sloužily někdy jen jako rezervoár ilustrací obecných kategorií, Krauss — jenž se soustřeďoval k práci s konkrétním materiálem a méně často výslovně formuloval své koncepce — upřednostňoval empirické zkoumání, historicitu literárního dění.⁵ Podle jeho názoru nelze příliš očekávat od „literární vědy, která se orientuje podle věčně platných zákonů místo podle dějinného pohybu literatury“.⁶

Kraussovo dílo působilo zvl. v tehdejší NDR, kde našel následovníky a žáky v oboru romanistiky i v oblasti metodologie a literární teorie (Manfred Naumann, Winfried Schröder, Karlheinz Barck). Byl však také jedním z mála východoněmeckých literárních vědců, kteří byli vydáváni a respektováni ve Spolkové republice Německo. Jako oživující impuls působily autorovy studie v německojazyčné literární vědě v době, kdy byla pocíťována potřeba doplnění eidocentrických a strukturálních, k dílu zaměřených analýz literárních jevů historickým přístupem.⁷ Na Kraussovy teoretické úvahy i praktické výzkumy problematiky adresáta a recepce navazoval iniciátor Kostnické školy → Hans Robert Jauf a zvl. badatelé zabývající se sociálně komunikativním výzkumem literatury (Manfred Naumann).

Vydání

Literaturgeschichte als geschichtlicher Auftrag, *Sinn und Form* 1950, č. 4, s. 65–126; in: **W. Krauss**, *Studien und Aufsätze*, **Berlin 1959**, s. 19–71 (upr. vyd., z něj citováno); in: W. Krauss, *Zur Dichtungsgeschichte der romanischen Völker*, Leipzig 1965, s. 24–99; in: W. Krauss, *Aufsätze zur Literaturgeschichte*, Leipzig 1968, s. 26–101; in: W. Krauss, *Das wissenschaftliche Werk* 1. *Literaturtheorie, Philosophie und Politik* (ed. M. Naumann), Berlin – Weimar 1984, s. 7–61 (reed. 1987).

Literatura

G. Sobejano, recenze, *Romanische Forschungen* 1961, č. 1–2, s. 187–193. F. Schalk, recenze, *Deutsche Literaturzeitung* 1966, č. 12, s. 1076–1078. K. Barck – M. Naumann – W. Schröder, *Literatur und Gesellschaft. Zur literaturwissenschaftlichen Position von Werner Krauss*, in: W. Mittenzwei (ed.), *Positionen*, Leipzig 1969, s. 555–605. H. Scheel (ed.), *Literaturgeschichte als geschichtlicher Auftrag. In memoriam Werner Krauss*, Berlin 1978. P. Jehle, *Werner Krauss und die Romanistik im NS-Staat*, Hamburg 1996. O. Ette – M. Fontius – G. Haßler – P. Jehle (eds.), *Wolfgang Krauss. Wege — Werke — Wirkungen*, Berlin 1999.

⁵ M. Naumann, *Divergenzen im Literaturbegriff. Krauss und Lukacs*, in: R. Geißler (ed.), *Literaturgeschichte als geschichtlicher Auftrag. In memoriam W. Krauss*, Berlin 1978, s. 31–40.

⁶ *Perspektiven und Probleme. Zur französischen und deutschen Aufklärung und anderer Aufsätze*, Neuwied/R. 1965, s. 7.

⁷ Srov. např. H.-E. Hass, *Literatur und Geschichte, Neue deutsche Hefte* 1958, č. 47, s. 307–318; F. Sengle, *Aufgaben der heutigen Literaturgeschichtsschreibung, Archiv für Studium der neueren Sprachen* 1964, č. 200, s. 241–264.

H. Hofer (ed.), *Werner Krauss. Literatur, Geschichte, Schreiben*, Tübingen 2003.

Werner Krauss (1900–1976)

Německý literární vědec, romanista. Studoval dějiny umění, 1922–1926 romanistiku v Madridu, kde se seznámil s marxismem. Byl žákem Karla Vosslera a Ericha Auerbacha, u něhož byl od r. 1931 asistentem na univerzitě v Marburgu; zde se o rok později habilitoval. Za účast v protinacistickém odboji r. 1942 zatčen, odsouzen k smrti, poté omilostněn a vězněn. V cele smrti v Plötzensee napsal klíčový román *PLN. Die Passionen der halykonischen Seele* (1946). R. 1945 jmenován mimořádným profesorem v Marburgu, spolu s Karlem Jaspersem, Dolfem Sternbergerem a Alfredem Weberem vydával časopis *Die Wandlung*. Od r. 1948 profesorem v Lipsku, od r. 1961 ředitelem Institutu románských jazyků a kultur v Berlíně, 1964 emeritován. Zabýval se především francouzským osvícenstvím, které považoval za mezník v dějinách vývoje evropského vědomí, a španělskou literaturou. Další díla: *Graciáns Lebenslehre* (1947), *Gesammelte Aufsätze zur Literatur und Sprachwissenschaft* (1949), *Studien und Aufsätze* (1959), *Studien zur deutschen und französischen Aufklärung* (1963), *Perspektiven und Probleme. Zur französischen und deutschen Aufklärung und andere Aufsätze* (1965), *Miguel de Cervantes* (1966), *Grundprobleme der Literaturwissenschaft* (1968), *Werk und Wort* (1972), *Die Aufklärung in Spanien, Portugal und Lateinamerika* (1973). Jeho souborné vědecké dílo vyšlo v letech 1984–1997 v osmi objemných svazcích.

/jho/